

MITT I VÄRLDEN MITT I TIDEN

**Tekst: Jan af Geijerstam
Foto: Peter Nyblom**

Igennem generationer var jernet rygraden i svensk eksport. Jernfabrikationens centrum lå i mellemsverige, i det område som kaldes Bergslagen. Men i løbet af 1980'erne forvandlede Bergslagen. Man sagde at „krisen“ slog til, at „konjunkturerne“ var dårlige og at „udviklingen“ var uundgåelig. Magtesløsheden følte gennem marv og ben.

Bogen „Mitt i världen, mitt i tiden“ har sit udgangspunkt i denne krisens og prøvelsernes tid. Den er skrevet af freelancejournalisten Jan af Geijerstam og illustreret af fotografen Peter Nyblom, som selv arbejdede femten år i Fagerstas Stålverk 2. Bogen beretter om arbejdet og magten. Gennem tre nedslag i rum og tid binder den vores samtid og historien sammen, og Sverige sammen med verden.

Bogens første del, „Högfors mitt i världen“, fortæller erindringer fra det slumrende lille samfund Högfors. Högfors, tæt på Nordberg, var oprindeligt rammen om et såkaldt „bruk“ eller „hytta“, et mindre jernværk af den slags, som Bergslagen en gang var fyldt med. Men i 1953 lod den mægtige svenske familiekoncern Johnson Högfors nedlægge.

Nogle mil fra Högfors ligger Fagersta, hvorfra bogens anden del, „Dansen kring guldkalven“, henter sit stof. Her beskrives det spektakulære spil omkring Fagerstas Stålverk 2 med finanskoncernen Kinnevik og den kendte medie-mogul Jan Stenbeck som vigtige aktører. Stålverk 2 blev lukket i 1985.

I bogens tredje del, „En klyfta skiljer dem åt“, kan læseren følge en nedlagt svensk stålovn på dens vej til Indien, hvor den genbruges i et lille stålværk i udkanten af storbyen Bangalore. Afsnittet beretter om jernets og arbejdets vilkår i Indien.

„Arbejderhistorie“ bringer her et bearbejdet uddrag af bogen.

Högfors mitt i världen

Minnat bleknar

Jag kom sent till Högfors. Det var i början av åttioalet, samtidigt som stålkrisen slog som hårdast mot Bergslagen och striderna stod bittra kring nedläggningshotade samhällen. Sedan Högfors bruk lades ned hade det redan gått trettio år.

Högfors var inte förfallet, men man kunde gå hela vägen från stationshuset, som blivit

sommarbostad, förbi det som en gång var konsumbutik, förbi arbetarbostäderna och ända ner till resterna av hyttan [højovnen] utan att möta en människa.

Herrgården stod kvar invid bruksdammen, men vid hyttan markerade bara grundmurarna i slagsten och de nakna masugnspiporna [højovnsskakterne] i tegel var byggnaden va-

rit. Högt upp på den ena pipan klamrade sig en liten björkplanta fast. Det växte gräs där galtsängarna legat.

Övergivna hus. En krusbärsbuske gömd i det oslagna gräset. Vägar som blivit hjulspår. En rostande potatisgrep. Vad trodde människorna på? Vilka skrattade de med?

Hur hade det kunnat gå så fort?

Gösta

Gösta kom till Högfors en oktoberdag 1915, åtta år gammal. Familjen hade lastat alla sina tillhörigheter på två hästdragna hövagnar. Gösta och hans tre syskon satt bland potatis-säckarna.

„Jag hade både gått och åkt vägen någon gång förut, men allt var nytt ändå", mindes han i sin dagbok. „Vi körde över diket på vägens högra sida och över ett litet gärde. Det var liksom en stor kulle. Gärdet sluttade mycket starkt från väster mot öster. Karlarna fick gå och hålla emot vagnarna på nersidan för att hindra att de välte i leran och hjulspåren. Hästarna segade sig uppför backen till södra gaveln på huset och sedan på husets baksida, ända till sista ingången.

Det fanns ingen trapp till vår lägenhet. Den var inte färdig. Istället var det utlagt två breda plankor att gå in på. Huset var alldeles nybyggt. Källarna i bottenvåningen var inte färdiga de heller. Där fanns inga dörrar och inga fönster.

Vår lägenhet låg på övre våningen i husets norra ände. Farmor hade varit där tidigare. Hon hade eldat och gjort väl och kokat kaffe åt oss."

Arbetet vid bruket

Växte man upp i Högfors var det vid bruket man började att arbeta. „Idag är det 57 år sedan jag slutade folkskolan i Högfors", minns Gösta i en dagboksanteckning från den 10 juni 1977. „Fick då vara hemma en dag. På kvällen den dagen kom far och sade att i morron bitti klockan sju skall du vara framme vid rättaren [forvalteren] och börja i bruket." Gösta var tolv år gammal.

På sin ålders höst skrev Gösta ibland ner sina drömmar.

„Inatt drömde jag att Algot Pettersson, Hjalmar Vestling och jag var i sinterverket i Högfors och arbetade. Jag var tredje man, tyckte jag. Jag skulle kärra in slig till tombolan från alla sligbåsen. Jag tyckte att jag lastade så fort jag kunde av den tunga sligen. Men så fort jag tog och försökte kärra så tippade kärnan omkull. Lastade om, men så fort jag tog i kärnskalmarna så tippade kärnan omkull

igen. På så vis höll jag på tills jag vaknade."

Lördagen den 12 oktober 1953 dämades Högfors hytta. De flesta fick börja pendla till järnverket i Avesta redan på måndagen.

Gösta såg Högfors dö omkring sig. Månaderna blev år och tystnaden blev en vana. Hans dagbok speglar brytningen med en tid då delarna var helheter. I det nya samhället ökade specialiseringen, arbetsdelningen, sönderdelningen, transporterna.

Gösta blev till sist helt ensam.

Minnet

På den tiden tågen ännu gick var samhällen som Högfors aldrig långt bort. De hade en given plats i helheten. De som reste från Stockholm till Högfors kom från den stora världen. Men de kom också till något. Livet i Högfors mättes med Högfors som måttstock. Högfors var mitt i Sverige.

Det var en kylig vårdag som jag for upp till Högfors tillsammans med Harry Pettersson, en gång metallfackets ordförande i Högfors. Harry hade vägrat att flytta med till järnverket i Avesta. Istället blev han stenarbetare i Norberg. Nu var han pensionär, men hade ännu kvar titeln „hyttarbetare" i telefonkatalogen.

Harry förklarade vad allt varit. Det blev möjligt att förstå saknaden och värdet av allt det som aldrig mättes i de ekonomiska kalkylerna.

- Det hänger kvar på något sätt, sa Harry. Det är så mycket som binder en.

Harry pysslade hela tiden med sin pipa. Han rensade den. Tände den. Glömde den och tände igen. Han berättade att han ibland brukade visa Högfors för turister. Med ett skrat tillade han att de ibland trodde att ruinerna av hyttan var från medeltiden.

Så fort kan vår samtid bli anonym historia.

Dansen kring guldkalven*Tystnaden*

I verket härskade tystnaden. Det enda som hördes var knäppet från stämpelklockan, en

gång i minuten, och ett stilla, svagt brummande från ett lysrör. Annars var det absolut tyst.

Golven var sopade och allt grovt skräp var bortforslat. Ljusbågsugnen stod nymålad i silver. Ner mot ugnen hängde slangar som tentakler. Framför kontrollrummet stod tre skottkärror prydligt uppställda bredvid varandra. Det låg ett lager av grått damm över allt.

Stålverk 2 var överväldigande när det var igång, men aldrig hade det känts så stort som nu, i stillhet. Vi hukade under ljusbågsugnen. I tomheten kändes det som om allt plötsligt skulle kunna falla samman.

Vid skänkgugnen stod verktygen mot ett räck. Spett, räkor och borstar. Kontrollrummet var barskrapat och tomt. Nedanför stod den hundra ton tunga saxen från stränggjutningen upplyft och nedmonterad. Vid strängen var det nedsläckt och mörkt. Ett par silverglänsande skyddshandskar låg slängda på golvet.

När verket var igång verkade maskinerna vara det viktiga. Det våldsamma dånet, hettan. Järnet verkade leva. Arbetarna var små.

Nu när verket var tomt hade människan blivit tydlig. Utan henne var maskinerna ting, döda ting.

Fagerstaliljan

Undan för undan styckade Kinnevik det som varit Fagersta bruk och sålde inkråmet. Ibland var det stora aktieinnehav, ibland hela bolag: 1984 kraftverksbolaget Krångede och stål rörelsen (1.100 miljoner respektive 700 miljoner kronor), 1986 verktygsföretaget Seco Tools (350 miljoner kronor), 1988 bergborr-tillverkaren Secoroc (850 miljoner kronor) och 1991 Kloster Speed Steel (500 miljoner kronor). Sammantaget gav försäljningen Kinnevik intäkter på 3.500 miljoner kronor. Så kunde krisbranschen stål ge vinst.

Under brukens storhetstid hade varje järnbruk sin egen järnstämpel. Den slogs in i allt färdigt järn som lämnade bruket. Fagersta bruk hade en lilja med fyra kronblad som varumärke. Den vittnade om kvalitet. För brukets

anställda var den ett bevis på kunskap och yrkesskicklighet.

När Kinnevik sålde stål rörelsen lade man beslag på liljan. Det blev som en symbolhandling. Idag kan man se den på bolagets årsberättelser och om vi lyfter blicken mot hustaken kan vi se en jättelik fagerstalilja på de vita parabolantenner som riktas in som en kontaktlänk mot Kinneviks TV3 och den internationella underhållningsindustrin.

Frihetsgrad

Fagersta var ett samhälle med bruket i centrum och socialdemokraterna i stabil majoritet. Det var få som någonsin på allvar tvivlade på framtiden.

Stålkrisen ökade oron.

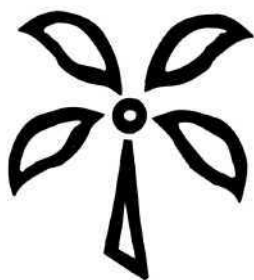
De stora nedläggningarna svepte snabbt bort det sista som fanns av trygghet.

För dem som inte visste i tid, för dem som blev kvar, hoppades och kämpade till slutet blev omställningen smärtsam. Osäkerheten har blivit en del av vardagen.

Andra hade makten till kunskapen och möjligheten att gå vidare.

„Entusiasm kan aldrig beordras,” sa Jan Stenbeck. „Jag känner inte att jag har makt, att jag ensidigt kan framtvinga handlingar. Men om du säger att makt är möjligheten att starta saker, att kunna skriva den första checken då har jag makt. Jag har en mycket hög frihetsgrad.”

Smaka på orden: „en mycket hög frihetsgrad”!

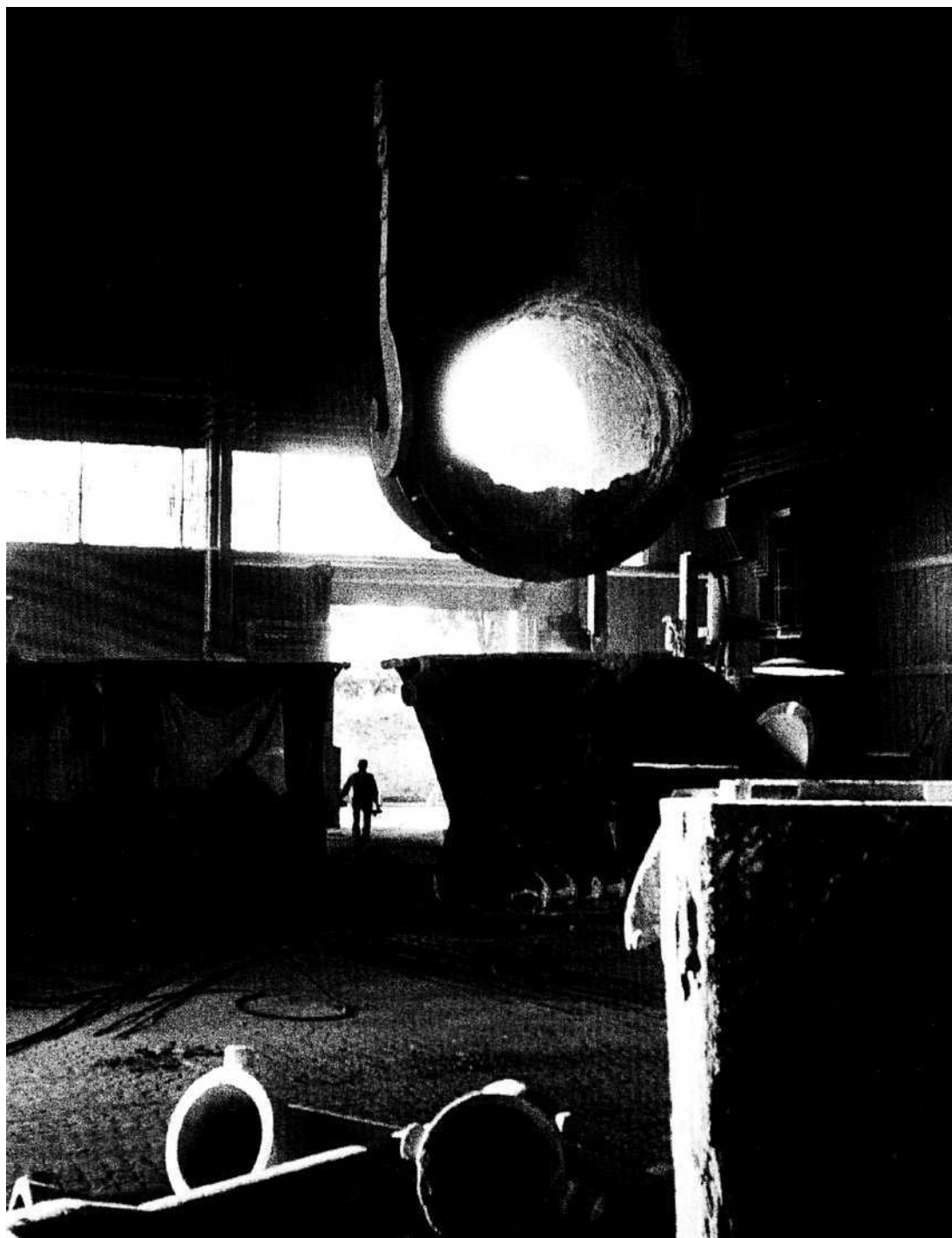
Varför där, men inte här?

Den svenska stålindustrin plockades ned och monterades upp igen. Ibland var det hela anläggningar, ibland enstaka maskiner. Från Kallinge, Sandviken, Söderfors och Karlskoga gick de till Turkiet, Pakistan, Grekland och Kina. Från Surahammar, Borlänge, Storfors och Norberg gick de till Zimbabwe, Nordkorea, Indien och Italien.

Stålverk 2 i Fagersta har flyttats till USA.

Hur kan en värld fungera där stålföretag får

anlägga moderna industrier, investera stora summor pengar och bygga människors framtidstro, för att strax därpå lägga ned alltsammans? Hur fungerar den värld där svenska

bruksägare säger att ingen vill köpa det järn man tillverkar, för att i nästa andetag tillkännage att verken ska fraktas tvärs över jorden - för att göra stål igen?

En klyfta skiljer dem åt

Indiskt stål

I vår självtillräcklighet har det varit lätt för oss att ta för självklart att vår svenska järnhistoria står i en klass för sig. Att „svenskt stål” och svensk järnhistoria är något unikt i världen.

Med en av New Delhis tusentals skramlande, osande taxibilar for vi till ruinerna av moskén Quwwat-ul-Islam. Vi gick in genom portarna med andakt. Pelaren stod där, ensam och stram, mitt på den centrala moskégården, omgärdad av delvis raserade murar.

Få föremål av järn har sådan magisk lyskraft som denna pelare. Den är alldeles jämt

rund, glänsande svart och kröns av ett utsirat kapital. Varje dag kommer hundratals människor - män och kvinnor, barn och gamla - till pelaren. De tittar på den och de rör vid den. De skrattar och leker.

Strax ovanför midjehöjd är pelaren blanksliten och stålgrå. Besökarna brukar ställa sig med ryggen mot pelaren för att försöka omfamna den bakom ryggen. Den som lyckas möta hand mot hand får önska sig något.

När europeiska vetenskapsmän analyserade järnpelaren i början av 1900-talet kunde de visa att den bestod av nästan rent, smitt järn. I sekelskiftets Europa, den nya industrialismens bultande, sotiga hjärta, på väg att erövra världen, väckte järnpelaren i New Delhi, 1.400 år gammal, stor förundran.

Järnpelaren är sju meter hög och väger sex ton. Den har blivit en symbol för indiskt järnkunnande. Vid järnpelaren i New Delhi blev jag ödmjuk.

Indien är ett av världens många länder med en järnhistoria som är långt äldre än den svenska, men där sekler av kolonialt förtryck ändrade historiens gång. Indien blev fattigt.

Bhoruka steel

Vid Bhoruka Steel mötte vi arbetarna som mot låga löner och under svåra arbetsförhållanden gjorde järn och valsade armeringsjärn.

Här mötte vi de många kvinnorna som satt i solen på skrotgården och för hand sorterade de gigantiska, rostiga högarna av söndertuggade bilar från Europa och USA.

Från Bhoruka Steel faller ett stilla regn av järnstoft över omgivningen. En äldre kvinna går längs den dammiga vägrenen utanför muren runt fabriken. Systematiskt sveper hon genom dammet med en magnet i handen. På några tag fylls magneten med ett tätt skägg av järnstoft. Hon rakar ned det i ett fat. Fyra kilo järndamm om dagen ger pengar till ett mål mat.

Kvinnan står på ena sidan. Jan Stenbeck står på den andra.

En klyfta skiljer dem åt.

När stålverk 2 i Fagersta lades ned talade man om att vi gjorde för mycket stål i Sverige.

För mycket stål...

Behoven av järn och stål är oändliga: till traktorer och järnvägsräls, till spannmålssilos och armeringsjärn, till pumpar och bevattningsanläggningar, plogar, hackor och spadar.

Arbetarna i Bhorukas stålverk och kvinnorna på skrothögarna, världens fattiga...

De som behöver har inte råd.

Geijerstam og Nyblom: *Mitt i världen, mitt i tiden*. Ordfronts förlag. Stockholm, 1993.